

LUHMANNOVO SHVAĆANJE FUNKCIJE RELIGIJE

Ivan MARKEŠIĆ

Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb

UDK: 316:2

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 2. 3. 1998.

Gledom na Luhmannovo shvaćanje i određivanje funkcije religije (*Funktion der Religion*) u radu se ističe Luhmannov metodološki pristup pojmu religije (*Religionsbegriff*). Taj se Luhmannov pojam religije, koji se sastoji od dvije komponente, temelji na pitanju: Za koji je problem u društvu odgovorna religija? Prva se komponenta tog pojma nalazi u problemu koji religija dotiče (*Bezugsproblem der Religion*), a koji Luhmann određuje kao problem transformacije neodredive u odredivu složenost, dok drugu komponentu njegova religijskog pojma čini način na koji religija u procesu šifriranja akceptira svoju zadaću šifrirajući neodređeno (*unbestimmtes*) i neodredivo (*unbestimmbares*). Luhmann drži kako postoje funkcionalni ekvivalenti za religiju koji obrađuju isti problem doticaja kao i sama religija, ali ga rješavaju na drukčiji način. Taj problem doticaja religije može biti potpun tek kad se bude znalo koji mogući funkcionalni ekvivalenti mogu doći umjesto religije. Ako, dakle, postoje funkcionalni ekvivalenti za religiju, samo se po sebi postavlja pitanje: Ima li religija tada uopće budućnost?. Na to se pitanje može odgovoriti samo onda ako se prije toga razriješiti što je to što može nastupiti (doći) umjesto religije.

UVOD

Jedan od funkcionalnih sustava u okviru Luhmannove teorije koji može utjecati na smanjenje složenosti u društvu jest i religija. U predgovoru svojoj knjizi *Funktion der Religion* (1977.) Niklas Luhmann¹ izjavljuje kako je cilj njegove sociološke teorije religije potaknuti i uspostaviti interdisciplinarnu diskusiju između teologije i sociologije. Kao podlogu ovom dijalogu predlaže tezu koju obrađuje u prvom poglavlju knjige, a koja glasi: "Religija ispunjava za društvo istodobno središnju i veoma specifičnu funkciju ... i to na temelju povijesnog razvoja",² i pritom, dakle u analizi religijskog problema, primjenjuje glavne postavke svoje teorije sustava (*Systemtheorie*),

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

polazeći sa stajališta "da je religija samo jedan između drugih dijelnih (parcijalnih) sustava društva čija je glavna funkcija prevoditi neodredivu (neodređenu) u odredivu (određenu) složenost."³

Iz navedene definicije vidljivo je kako Luhmann religiju definira funkcionalno, distancirajući se na taj način od već ustaljenih i nama poznatih definicija i shvaćanja religije. Takav pristup religiji ima, prema njegovu mišljenju, i svoje prednosti, među koje ubraja i to što sociološka teorija ne može i ne smije ovisiti o određenim, ranije stvorenim i sada već ustaljenim smislenim određenjima religije u društvu u kojem egzistira više religija i u kojem velik dio pučanstva može nesmetano i dobro živjeti, a da se uopće ne veže niti za jednu od postojećih religija, u društvu u kojem se velik dio istraživanja u njemu može obavljati bez neposrednih sveza s određenim religijama.

Kako Luhmann pravi razliku između funkcije religije koju ona ima za društvo i funkcije religije koju ima za pojedinca, u ovom ćemo radu našu pozornost posvetiti društvenoj funkciji religije koja se sastoji u prevodenju neodređene ili neodredive složenosti u određenost odnosno odredivost.

IZDIFERENCIJANOST RELIGIJE

Kao podlogu rasprave o funkciji religije Luhmann će primijeniti odnos *sustav/okolica* kako bi se što preciznije shvatila struktura društvene složenosti i kako bi se na temelju takvog stanja moglo postaviti i pitanje: Je li u okviru modernog poimanja složenosti društva još uvijek moguća religija?⁴

Iako su mnogi teolozi u ovako iskazanom Luhmannovu pristupu religiji kao izdiferenciranom parcijalnom društvenom sustavu i u shvaćanju njezine funkcije u društvu vidjeli opasnost za Crkvu i teologiju, Luhmann će ustvrditi kako su svi dosadašnji pokušaji da se odredi funkcija religije ostali bez velikih uspjeha i konačnih rezultata.⁵ Ne može se, naime, prema njegovu mišljenju, više braniti ni teza kako religija ima ulogu integracije društva, jer smo svjedoci mnogih religijskih pokreta u suvremenom svijetu, posebice u islamskim zemljama, gdje religija više nije integrativni već, naprotiv, dezintegrativni čimbenik. S druge je strane vidljivo kako religija nije ništa dobila s diferenciranjem društva tijekom njegova povijesnog razvoja, nego je čak izgubila svoje funkcije koje je ranije imala na razini cijelog društva.

Također, religiju se u početku shvaćalo kao temeljnu i u društvu ukorijenjenu višefunkcionalnu ustanovu čiji autoritet ne može nitko poljuljati. Međutim, sa srednjim vijekom i izdiferenciranjem nekih funkcionalnih sustava započinje i erozija kozmološke i čudoredne učvršćenosti religije, a razvojem astronomije i novim znanstvenim otkrićima raspada se

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

kozmoloska slika svijeta. Čudoređe će, stoga, ostati sve do danas glavno – iako često pobijano – sporedno uporište religije.

Luhmann također primjećuje kako se u crkvenoj praksi (iako ne i u teološkoj doktrini) više uopće ne govori niti o paklu niti o đavlu, kako se umjesto toga govori samo o spasenju te kako se umjesto o strahu Božjem govori o ljubavi Božjoj, iz čega proizlazi i pitanje: ako, dakle, više ne funkcionira shema neba i pakla u kojoj bi religija trebala imati glavnu funkciju, ne gubi li tada religija kao funkcionalni sustav svoje vlastito kodiranje? Time zapravo Luhmann postavlja i pitanje o mogućnosti religije u suvremenom svijetu, jer se svi uspješniji funkcionalni sustavi služe tehnikom binarnih kodova.

Posebnu pozornost u razmatranjima problematike religijskog sustava Luhmann će posvetiti i pojmu *civilna religija*,⁶ koji bi po tom mišljenju trebao značiti najmanji broj elementa religioznog ili kvazireligioznog vjerovanja za koje se kod svih članova društva može pronaći odgovarajući konsenzus. U tu bi kategoriju npr. spadalo i ono što se u današnjoj njemačkoj političkoj diskusiji naziva temeljne vrijednosti, a to znači kako bi se u civilnu religiju ubrajale i u ustavu kodificirane vrijednosne ideje koje s religijom imaju toliko veze koliko postoje kao povijesni i kao teorijsko-sociološki razlozi da se ovaj fenomen javne vrijednosne orijentacije shvati kao religija ili zamjenska religija.⁷

Međutim, kako je već naznačeno, ovdje je ponajprije riječ o Luhmannovu razmišljanju o religiji kao izdiferenciranom dijelnom (parcijalnom sustavu) kao i o Luhmannovu razmišljanju o funkciji religije u društvu koja je iznio u okviru svoje teorije sustava. Dakle, riječ je o njegovu određenju religije koja ima funkciju prevoditi (neodredivu) neodređenu u (odredivu) određenu složenost.

Dajući religiji tu društvenu funkciju, Luhmann je dovedi na problem kontingencije svih smislenih selekcija i time joj također daje zadaću da prevodeći neodređeno u određeno prevlada problem istodobnosti određenosti i neodređenosti koji postoji sa svakom selekcijom.⁸ Transformacija neodređenog u određeno naznačuje, dakle, onu funkciju religije koju ispunjavaju svi sustavi u svijetu, koji (svijet) nadilazi njihovu sveukupnu razinu složenosti svih sustava zajedno. Definišući funkciju religije kao redukciju složenosti, Luhmann se izlaže prigovoru da je u svojoj teoriji predmet religije shvatio i preširoko.⁹

Međutim, Luhmann ostaje i dalje pri svojoj konstataciji kako se religija tijekom povijesti zbog svoje specifične funkcije u društvu izdiferencirala kao zaseban, dijelni, parcijalni sustav unutar društva, ali da ta orijentacija religije isključivo na specifičnu funkciju u društvu nije mogla prouzročiti dife-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

renciranje religijskog sustava. To bi diferenciranje religijskog sustava bilo moguće samo onda kad bi se funkciju religije moglo interpretirati razlikovanjem, to jest kad bi je bilo moguće interpretirati za nju specifičnim kôdom. Stoga smisleni oblik u kojem religija ispunjava svoju funkciju Luhmann označuje pojmom šifriranje (*Chiffrierung*),¹⁰ čime se naglašuje da se nešto određeno (po)stavlja na mjesto neodređenoga i da se ovo neodređeno prekriva s određenim.

Luhmann, dakle, u izradbi definicije funkcije religije uvodi pojmove kôda (*Codebegriffe*), jer se kôdovi, prema njegovu mišljenju, sastoje od pozitivne i negativne vrijednosti i oni omogućuju preobrazbu jedne vrijednosti u drugu. Oni se ostvaruju udvajanjem (duplikacijom) već zatečenih, to jest postojećih realiteta i time nude shemu promatranja, unutar koje se sve ono što se promatra pojavljuje kao kontingentno, to znači: "kao također drukčije moguće",¹¹ što bi u slučaju religijskog sustava značilo da je riječ o razlikovanju imanencije i transcendencije. Dok imanencija kao pozitivna vrijednost jamči kôdu priključivanje na iskustva svakodnevnog života, dotle transcendencija kao negativna vrijednost ovo iskustvo stavlja u drukčije svjetlo i dopušta refleksiju.

FUNKCIJA RELIGIJE

Luhmannov se metodološki pristup religiji temelji na pitanju: Za koji je problem u društvu nadležna religija? Prihvati li se u smislu teorije sustava¹² Luhmannov pojam religije (*Religionsbegriff*), može se kazati da se prva komponenta njegova pojma religije nalazi u problemu na koji se religija odnosi, odnosno u problemu koji religija dotiče (*Bezugsproblem der Religion*),¹³ a koji on opisuje kao "problem transformacije neodredive u odredivu složenost",¹⁴ dok drugu komponentu njegova pojma religije čini način na koji religija akceptira svoju zadaću da šifrira neodređeno (*Unbestimmtes*) i neodredivo (*Unbestimmbares*).¹⁵

Stoga se Luhmann kod definiranja pojma religije odlučuje za uporabu funkcionalne analize koja je u posebnoj mjeri prikladna omogućiti uspostavu odnosa između religije i društva i koja, kao znanstvena metoda u sustavu znanosti, može obuhvatiti (pojmiti) svaki predmet i usporediti ga s problemom na koji se odnosi.¹⁶ Zapravo, funkcionalna analiza, prema Luhmannovu mišljenju, želi učiniti predmete religije usporedivim s drugim predmetima, ali ne izravno, nego tako što će ih staviti u odnos prema nekom problemu. Tako funkcionalna analiza uspoređuje nešto s nečim drugim u odnosu na neki problem.

Zapravo, Luhmann se u definiranju funkcije religije odlučuje za funkcionalnu analizu, jer su u sociologiji ostali bezu-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

spješni i nedorečeni mnogi dosadašnji pokušaji funkcionalnog određenja religije, pa su tako i danas izloženi kritici. Glavni prigovor takvom funkcionalnom određenju religije glasi: svaka specifikacija funkcije religije obuhvaćala bi i drukčije institucije, procese i mehanizme koji ispunjavaju, odnosno obavljaju iste funkcije (kao i religija), ali ih se pri malo boljem poimanju stanja stvari ne može uzimati, odnosno ne može ih se prihvaćati niti razumjeti kao religiju.¹⁷ Dakle, moglo bi se zaključiti: nemoguće je specificirati funkcije koje bi bile isključivo i samo funkcije religije. I svi pokušaji da se to uradi propali su.

Luhmann stoga umjesto apstraktne jednostavnosti dijelnog funkcionalnog određenja religije, koji previše dopušta a malo čini, želi ovu jednostranu funkcionalnu oznaku religije korigirati i problematizirati tako što će je razrađivati u okviru teorije religije. To dalje znači da svaki društveni sustav, pa tako i religija, treba rješavati ne samo jedan nego više problema, dakle treba ispunjavati cijeli niz funkcija.¹⁸ Upravo se snaga funkcionalne teorije društva i funkcionalne teorije religije ogleda i dokazuje u tomu hoće li joj uspjeti analizu uzdići iznad pukog nabiranja funkcija i disfunkcija.

Luhmann je stoga zainteresiran da u sociologiji religije razradi univerzalno primjenjiv pojam religije koji ne bi trebao obuhvaćati samo institucionalizirane, crkveno organizirane oblike religije, nego bi trebao također obuhvatiti i pojmovno odrediti sve fenomene koji u svakodnevnom životu današnjih ili ranijih društava asociraju na religiju, dakle, trebao bi obuhvatiti i sve oblike implicirane religioznosti, iskaze civilne religije i privatne predodžbe i stajališta.¹⁹

Luhmann se stoga kritički postavlja prema svim pokušajima koji žele religiju definirati supstancijalno, to jest koji žele religiju označiti kao vjeru u neljudska bića, odnosno koji je žele definirati kao odnos prema Svetom, Numinoznom, Svemoćnom. Prihvati li se takva definicija religije, funkcionalna će analiza dospjeti do jednog povijesno relativiziranog i univerzalno više neprimjenjivog pojma religije, odnosno funkcionalna će se analiza prerano završiti i prebrzo će se približiti samom predmetu religije, to jest prebrzo će doći do samog religioznog doživljaja; to dalje znači, proces sociološke analize prerano bi se zaustavio, jer pojmovi sveto (*Heiliges*) i vjera (*Glaube*) daju naslutiti da postoje neka područja koja ne podliježu društvenim uvjetima, a time ni znanstvenim prosudbama, to jest da postoje područja koja se može promatrati kao neko unutarne, skriveno mjesto religioznog doživljaja, odnosno kao transcendenciju socijalnih određenja. Luhmann pritom daje ipak prednost funkcionalnoj analizi i njezinu distanciranom odnosu prema predmetu religije, jer funkcional-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

na analiza, ne prihvaćajući često isticano shvaćanje o religiji kao o nečemu samo-po-sebi-razumljivom, vrijednost polaže na spone prema vani, na višestruku primjenjivost pojmova i na uporabu i preuzimanje teorijskih iskustava iz drugih predmetnih područja. Time se u odnosu na njezine predmete istraživanja povećavaju mogućnosti za rješavanja i rekombinacije.²⁰

Dakle, Luhmann se pri formuliranju vlastite definicije religije odlučuje za uporabu funkcionalne metode koja je za njega na poseban način prikladna za iskazivanje odnosa između religije i društva. Kritičari funkcionalizma i funkcionalističke definicije religije ukazivali su pak na činjenicu kako bi svaka specifikacija religije zahvatila i previše, budući da bi zahvatila procese i strukture koji doduše ispunjavaju istu funkciju kao i religija, ali ih se pri širem shvaćanju i razumijevanju pojma religije ne može razumjeti niti priznati kao religiju.²¹ Takvom se shvaćanju suprotstavlja Luhmann, nudeći glavno načelo funkcionalne metode: ona može predmet svojega istraživanja uspoređivati s drugim predmetom u odnosu na problem koji taj predmet treba riješiti. Na taj način, ističe Luhmann, ova analitička tehnika metodološki zamjenjuje dotadašnje dvomjesne s tromjesnim relacijama, a to, dalje razrađeno, znači sljedeće: ona uspoređuje nešto s nečim drugim u odnosu na neki problem. Na taj način funkcionalna metoda nije prisiljena uzimati informacije o predmetu od problema čijem rješanju pridonosi naznačeni predmet. Odnos na problem, odnosno doticaj problema (*Problembezug*) dvojako je informativan: jedanput u sebi samom i drugi put u činjenici što daje stajalište koje bira i razgraničuje drugo stajalište s kojim se predmet može usporediti. Spoznajni oblik, drži Luhmann, kojem teži funkcionalna analiza glasi: religija rješava problem x, ali ga ona ne rješava onako kako ga rješavaju b, c, d itd. Funkcija, dakle, stavlja predmet u izravno i bočno osvjetljenje, to jest u izravno i bočno motrenje. Ona ga specificira na dvojak način: pozitivno i negativno. Ona pokazuje kako on (predmet) pridonosi rješavanju problema i istodobno razjašnjava kako on to ne čini onako kako to drugi čine. Na taj način, ističe Luhmann, funkcionalna metoda može doći do temeljnih sustavnih problema i do zaključka da su se sredstva za rješavanje problema pri stvaranju kompleksnih sustava diferencirala tijekom duge evolucijske povijesti i da su se pritom naizmjenično međusobno razgraničavala i specificirala, pa tako i religija kao jedan od načina rješavanja odnosno smanjivanja složenosti društva.²²

S druge strane, Luhmann ističe kako je postojalo također i više pokušaja da se religija odredi i definira funkcionalno. Mnogi su te definicije držali kao konačne, završene i k tomu još i gotovo savršene i nepromjenjive. Međutim, neke od tih

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

pokušaja definiranja religije treba već unaprijed izostaviti i ne upotrebljavati ih u razmatranjima. Mnoge od tih diferencija ne odgovaraju činjenicama, a druge ne mogu obaviti povjerenju im zadaću.

Tako, na primjer, ne odgovara činjenici shvaćanje da religija ima funkciju integracije sustava, to jest da religija za sustav obavlja integrativnu funkciju, jer očito postoje religijski pokreti kojima nije cilj integracija nego dezintegracija, razaranje sustava. Određene religiozne skupine, kao i određena religiozna iskustva, mogu podupirati postojeća društvena ustrojstva ili ih dovoditi u pitanje, prema nekima se odnositi pozitivno podržavajući ih, a prema drugima imati negativan stav; mogu, dakle, djelovati konstruktivno ili destruktivno ili se mijenjati iz jednog u drugo, o čemu je puno govorio i Peter L. Berger u svojoj knjizi *Dijalektika religije i društva: elementi sociološke teorije*. Isto tako, ističe Richard Fenn, ako netko drži da religija ima, ako uopće ima, neku integrativnu funkciju, onda se on može uvjeriti na činjeničnom stanju da je zapravo religija u modernom društvu na razini sveukupnih društvenih sustava izgubila svaku funkciju. A ovakvo shvaćanje može biti samo posljedica previše uskog i previše ograničenog poimanja funkcije religije.

Također, preusko je i nesveobuhvatno shvaćanje kako religija u nekom sustavu ima funkciju interpretacije. Nesporno je, ističe Luhmann, da se religija bavi objašnjavanjem i izlaganjem nejasnih, višeznačnih i neshvatljivih pojmova i stvari, što znači da u određenom društvu postoje osobe kojima je potrebno neke pojave i pojmove objasniti, protumačiti i interpretirati ih. Međutim, nastavlja Fenn, funkcionalna se analiza ne može zadovoljiti time da religija može svoju egzistenciju temeljiti samo na interpretaciji nejasnih pojmova i pojava.²³

Ovdje Luhmann upozorava i na teološku definiciju i argumentaciju: naime, sve što je nastalo trebalo je imati i svoj uzrok koji je kompleksniji od onoga što je nastalo.²⁴ Time onda, ono što je nastalo, ne može u potpunosti shvatiti ono iz čega je nastalo, kao što ni stvorenje ne može dostatno niti u potpunosti shvatiti svojega stvoritelja te stoga koristi terminologiju ambigviteta za rekonstrukciju neshvatljivog.

Međutim, suvremena evolucijska kretanja ukazuju i na drugu činjenicu; naime, kompleksniji sustavi mogu nastati iz uvjeta koji su manje kompleksni nego oni sami.²⁵ Ako se, dakle, uzme u obzir i ovaj model mišljenja i ako se s njime može znanstveno raditi, onda stari model mišljenja gubi svoje ranije značenje i time dobiva konkurenta. To dalje znači kako je radi smanjivanja, odnosno uklanjanja nepotrebnih intervencija potrebno: 1) diferencirati znanost i religiju, ili 2) podići apstrakciju analitičke razine i zajednički korištene pojmovnosti.

Luhmann, stoga ponovno ističe nemogućnost spuštanja pojma religije samo na jedno funkcionalno određenje. Kad bi se to dogodilo, taj bi pojam previše zahvatio, jer bi obuhvatio i doživljaje i radnje koji se ni u kojem slučaju ne mogu prihvatiti niti promatrati kao religijski dok bi, s druge strane, taj pojam zahvatio premalo jer, da bi se nešto iskazalo, da bi se pojma unutarnja raznolikost i granice varijacije unutar religije, nije dostatna samo jedna naznaka.²⁶

Glavni prigovor ovako shvaćenoj funkcionalističkoj definiciji religije iskazivali su, primjerice J. M. Yinger koji se, zastupajući u širem poimanju ovakav pojam religije, nadovezuje na Tillicha, i Th. Luckmann koji religioznu funkciju shvaća kao očovječenje općenito. Taj prigovor glasi: svaka specifikacija funkcije religije zahvatila bi (nadilazila bi) i previše, jer obuhvaća i procese i strukture koji, doduše, ispunjavaju istu funkciju kao i religija, ali se u detaljnijoj razradbi ne bi mogli nikada uzeti niti pojmiti kao religija.²⁷

Luhmann se nije osvrtao na ove kritike. Držao je da kritika funkcionalizma osvjetljava i njegove pozitivne strane, ponajprije mogućnost uspoređivanja nekog predmeta s drugim predmetom u odnosu na neki problem, pri čemu se, npr. religijski ekvivalenti bave istim problemom doticaja kao i religija, ali ga rješavaju na sasvim drukčiji način. Stoga je religijski pojam potpun tek spoznajom, uvidom u moguće funkcionalne ekvivalente religije.²⁸ Pitanje: Ima li religija uopće budućnosti? može se, drži Luhmann, postaviti tek kad se prije toga riješi što je to što može doći umjesto religije, odnosno, što je to što u potpunosti može zamijeniti religiju.²⁹

Luhmannova su stajališta u svezi s ovim pitanjem višeznačna, pa tako jedanput ironično konstatira: Da bi netko pribavio funkcionalni položaj religije, moralo bi se moći kombinirati marksizam (kao odnošenje prema ovozemaljskim problemima) i ovisnost o drogama (kao odnošenje prema onostranom), ali pokušaji ove vrste nisu do sada bili tako uvjerljivi, iako se u nekim prilikama može govoriti o različitim funkcionalnim ekvivalentima religije koji je u određenim okolnostima mogu učiniti suvišnom.³⁰

Načelo funkcionalne analize, drži Luhmann, sastoji se u tomu što ona svoj predmet koji istražuje u njegovu odnosu prema nekom drugom problemu uspoređuje s drugim predmetima³¹ i na taj ga način stavlja i u izravno svjetlo izabranog i izgraničenog stajališta, i u bočno svjetlo drugih mogućnosti.³² Funkcija, dakle, stavlja predmet istraživanja u izravno i u bočno osvjetljenje. Ona ga specificira na dvojak način: pozitivno i negativno. Ona zapravo pokazuje na koji način on pridonosi rješavanju problema.

Funkcija, dakle, istodobno objašnjava da predmet istraživanja rješava dotični problem onako kako ga rješavaju, od-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

nosno kako bi ga riješili drugi religiji funkcionalno ekvivalentni oblici. Luhmann drži da se na taj način funkcija može vezati uz temeljne probleme sustava i pokazati da su se sredstva za rješavanje problema (to jest sustavi) izdiferencirali tijekom evolucijske povijesti te da su se jedan od drugoga razgraničili i specificirali.³³ Ovdje je, dakle, riječ o tezi da svaki sustav za sebe ima funkciju stabiliziranja složenosti u odnosu na kompleksniju okolicu, što je zapravo posljedica funkcionalnog diferenciranja društva.

Prvo pitanje koje iz toga proizlazi glasi: Je li religiju moguće spoznati u njezinoj vlastitosti? odnosno: Je li moguće religiju izgraničiti od drugih fenomena?, jer se njezin predmet odnošenja, odnosno doticaja odnosi, također, na isti način i na funkcionalne ekvivalente izvan nje.³⁴ Zapravo, proizlazi pitanje: Je li religija uopće moguća? Ako jest, pita se Luhmann, koja je njezina funkcija unutar društvenog sustava kojem pripada a) u odnosu prema tom sustavu u cjelini, i b) u odnosu prema drugim izdiferenciranim oblicima, dijelnim društvenim sustavima kao dijelovima tog društvenog sustava?

Luhmann je na više mjesta u svojim djelima dao odgovore na ova pitanja i izrekao vlastite definicije funkcije religije u izdiferenciranom društvu. Iako su ti odgovori i definicije ponekad jako apstraktni, uz to i djelomično skraćeni, često i s političkim nabojem, oni ipak imaju jednu zajedničku temeljnu karakteristiku koja se može, na temelju ovih iskaza koji govore o funkciji religije, svesti na sljedeće: religija ima funkciju transformirati neodredivu/neodređenu složenost u odredivost/određenost.

Ovako izrečena definicija funkcije religije može zbuniti one koji je prvi put pročitaju, jer u njoj se Luhmann koristi pojmovima kao npr. neodredivost (*Unbestimmbarkeit*) i neodređenost (*Unbestimmtheit*) te odredivost (*Bestimmbarkeit*) i određenost (*Bestimmtheit*). Stoga se postavlja pitanje: prevodi li religija stvarno neodredivo ili neodređeno u odredivost/određenost. Odgovor se može potražiti u činjenici što Luhmann početkom sedamdesetih jedanput daje prednost, ali ipak ne isključivu prednost, pojmu *unbestimmt* (neodređen), dok drugi put rabi pojam *Unbestimmbarkeit* (neodredivost), da bi sredinom sedamdesetih izjednačio oba pojma u njihovu značenju za funkciju religije. Međutim, već 1977. Luhmann u djelu *Funktion der Religion* prednost daje pojmu *unbestimmbar*, ali, naravno, opet mu ne daje isključivu prednost, jer u određenju pojma funkcije religije rabi i drugi pojam *unbestimmt*.

U objašnjavanju ove diferencije *unbestimmt/unbestimmbar*, odnosno *bestimmt/bestimmbar*, treba poći od pretpostavke kako ti pojmovi u svojem temeljnom značenju nisu kontradiktorni. Riječ je samo o stupnju generalizacije uobičajene u

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

teoriji sustava prema kojoj Luhmann rabi pojam *unbestimmt* odnosno *bestimmt* za rana, prva društva s nižom razinom apstrakcije, dok u određivanju funkcije religije u kasnijim razvijenijim izdiferenciranim društvima rabi pridjevski par *bestimmbar/unbestimmbar*.³⁵

Luhmann želi odrediti također i problem doticaja religije (*Bezugsproblem der Religion*), odnosno on želi u sustavu i izvan njega tražiti uporišta na koja se religija odnosi, jer o definiciji problema doticaja ovisi također i to koji se oblici i načini doticanja (odnošenja) mogu uzeti u razmatranje kao funkcionalni ekvivalenti za religiju.³⁶ Postoje, dakle, nastavlja Luhmann, priključci za religioznost u sustavima koji tvore smisao,³⁷ u tzv. smislotvornim sustavima (*sinnkonstituierende Systeme*), među koje Luhmann ubraja i personalne (osobne) i socijalne sustave kao izvore religioznosti koji se nalaze u međusobnoj suovisnosti, jer su jedan za drugoga okolica sustava, ali se ne mogu reducirati jedan na drugoga. Tako se i izvana i iznutra sustava može naći ono istodobno (*Zugleich*), dakle istodobnost postojanja određenosti i neodredivosti koja daje poticaje za diferenciranje specifično religioznih smislenih oblika.

Destabilizacija koja nastaje autoreferencijalnom cirkularnošću dobiva različite oblike u osobnim i socijalnim sustavima. Sukladno tomu, postoje, kako je već rečeno, personalni i socijalni izvori religioznosti do čije pojave dolazi samo u suovisnosti s prekidima interdependencije, dakle samo tamo gdje se usprkos referenciji okolice, odnosno vremena ne može zatvoriti beskonačnost interdependencija unutar sustava.³⁸ To znači, čak i ako na temelju graničnih iskustava besmisla nastaje neka osobna, vlastita religioznost, ipak se, po Luhmannovu shvaćanju, ne može zaključiti da je ona nastala kao čisti individualni oblik pobožnosti, bez ikakva socijalnog (društvenog) odnošenja. To dalje znači da su u smislu sustavne teorije vanjski horizonti uvijek važniji za generiranje religije nego li unutarnji horizonti, što se posebno vidi po Luhmannovu naglašavanju okolice društvenog sustava u odnosu na njegovu unutarsustavnu neodređenost. Ali ni to naglašavanje ne treba gledati opet kao neku totalnu isključivost, jer on ipak na središnjim mjestima svoje rasprave ne naznačuje okolice kao problem doticaja religije, nego ističe svijet (*Welt*)³⁹ koji je u smislu sustavne teorije totalitet svih unutarnjih i vanjskih horizonata. Religija stoga nalazi i u unutarnjosti i u vanjskosti sustava onu jednodobnost (*Zugleich*) postojanja neodredivosti (*Unbestimmbarkeit*) i određenosti (*Bestimmtheit*) što daje poticaje izdiferenciranosti njezinih oblika.

Ako religija ima svoju veznu točku (svoje uporište) u kontingenciji selekcija i ako je kontingencija određena sa svakim smislenim određenjem, tada problem doticaja religije može

nastupiti (pojaviti se) u svakom trenutku, u svakoj temi, u svakom razočaranju ili iznenađenju te religija, prema tome, ističe Luhmann, dobiva svoju univerzalnu relevantnost.⁴⁰

Za točniju analizu funkcije religije u njezinoj povijesnoj mijeni (promjeni) potrebno je istaknuti kako je smjer njezina specificiranja i diferenciranja označen već u samom problemu njezina doticaja.

Međutim, religija se specificiranjem funkcionalne orijentacije tijekom evolucije diferencirala kao poseban dijelni sustav unutar cjelokupnog društvenog sustava, čime je došlo do distancije između religijskog sustava i cjelokupnog društvenog sustava.⁴¹ A to zapravo znači da društvena svakidašnjica u mnogim svojim dijelovima gubi neposrednu religijsku relevantnost i svijet se više ne doživljava religiozno kao u prehistorijskim društvima. Sama činjenica nemogućnosti određenja svijeta (neodredivost svijeta) dobiva sve više na svojoj aktualnosti, zbog čega za religiju nastaje poseban problem, jer ona sada treba prvo stvoriti problem koji će biti kadra obrađivati. To znači da bi trebali postojati neki povodi koji bi trebali pronaći put do religije. Kao sredstvo za problematiziranje Luhmannu služe duali *patnja/spasenje* i *griješ/otkupljenje*, jer su i patnja i grijeh oni agregati, oni poticatelji čijom se pomoći mogu religiozno kvalificirati postojeća stanja stvari svakidašnjeg života, a koji mogu biti plodonosni i za religijski sustav.⁴²

Izdvojenost, izdiferenciranost religijskog sustava iz cjelokupnog društvenog sustava ne znači, dakle, za religiju gubitak vlastite funkcije za cijelo društvo. Ona zadržava svoj odnos prema okolici društvenog sustava. Luhmann drži da, usprkos funkcionalnoj specifikaciji, religijski sustav ostaje društveni sustav u kojem se trebaju paralelno ispunjavati također višestruko i druge funkcije.⁴³ To dalje znači, ako se tijekom povijesnog razvoja jedinstvo društva sve više diferencira, a dijelni se, izdvojeni, izdiferencirani dijelovi toga društva više ne moraju, odnosno ne mogu integrirati u ili s pomoću neke sveobuhvatne cjeline, nego profitiraju od svoje okolice koja se nalazi unutar društva, tada se smanjuje potreba i mogućnost reformulacije totaliteta svijeta i društva, a religija se može još samo odnositi na određena područja. Međutim, ona, po Luhmannovu shvaćanju, više ne može religiozno zahvatiti društvo u cijelosti, pa će religijski sustav te probleme vlastite nemogućnosti obuhvaćanja cijelog društvenog sustava obrađivati kao sekularizaciju.⁴⁴

Kad Luhmann određuje funkciju religije, kad je definira kao redukciju složenosti, on se izlaže kritici da je funkcionalna definicija religije preširoka, da nereligiozne doživljava i djelovanja obrađuje kao religiju, da na taj način religiju zamjenjuje i nadomješta drugim, nereligioznim shvaćanjima i time

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

iskrivljuje njezinu temeljnu bit i njezino određenje.⁴⁵ Luhmann u svoju obranu navodi: 1) da je širinu i neodređenost funkcionalnog razumijevanja religije stvorila upravo funkcionalna analiza koja se nije željela približiti predmetu religije, zapravo ona se željela od njega distancirati kako bi ga mogla uspoređivati s drugim predmetom,⁴⁶ i 2) da vraćanje problema doticaja religije na kontingenciju relacija sustav/okolica ne znači da svaki odnos sustav/okolica ili svaki sustav ima religioznu kvalitetu, a ne znači također ni da se sve može uzeti u razmatranje kao funkcionalni ekvivalent za religiju samo zato što svi ti ekvivalenti reduciraju složenost.⁴⁷

Luhmann ide dalje i kaže da su se problemi doticaja religije specificirali tijekom evolucije te ono što je religija trebala činiti ranije ne mora činiti danas. Problemi na koje se ranije odnosila i koje je rješavala u okviru postojećeg društva i u svrhu njegove integracije i njegova održavanja, sada rješavaju drugi izdiferencirani dijelni društveni sustavi. U prvobitnim se društvima moglo religiju pozivati u svakoj životnoj prilici kako bi se rješavali nastali problemi. Sve što se događalo ili se trebalo dogoditi vezalo se uz religiju. Sve je bilo religijski obojeno. Religija je ispunjavala sve funkcije na razini društva. To znači da je u tom razdoblju teško bilo odrediti što jest a što nije pravi smisao i prava funkcija religije. To će stanje trajati do pojave moderne kad započinje unutarnje diferenciranje društvenog sustava na dijelne funkcionalne sustave. S povećanjem diferenciranja društva počelo se religiji oduzimati one funkcije koje je ranije imala a koje su sad na temelju društvenog diferenciranja, ispunjavali drugi sustavi, dok se religija okretala i koncentrirala prema ispunjavanju za nju specifičnih funkcija, jer, ističe Luhmann, čim se religija upusti u rješavanje problema simultanosti, to jest istodobnosti neodredivosti (*Unbestimmbarkeit*) i određenosti (*Bestimmtheit*), to jest simultanosti transcendencije i imanencije, to znači da funkciju rješavanja ovoga problema osim religije nisu mogli i ne mogu riješiti nikakvi drugi funkcionalni ekvivalenti, čime religijski sustav postaje samosupstitucijskim ustrojem koji svoj daljnji razvoj kontrolira orijentiranjem, odnosno okretanjem vlastitom identitetu, dakle refleksijom.⁴⁸

Iz spomenutog o opravdanosti postavljanja i iskazivanja funkcionalne definicije religije Luhmann zaključuje kako ne postoje nikakvi specifično funkcionalni ekvivalenti za religiozne oblike ili načine ponašanja koji se ne pojavljuju kao religija.⁴⁹ Ovakav uvjet, nastavlja on, konstituira funkcionalne sustave u društvenoj realnosti kao samosupstitucijske ustroje, a samosupstitucijski ustroj jest onaj ustroj koji ne može zamijeniti neki drugi ustroj, ali koji se može u svakom pogledu pod prikladnim uvjetima mijenjati, to jest dalje razvijati. Ako

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

je dakle religija na takav način nezamjenjiva, onda je sasvim normalno da se u visokodiferenciranim društvima našega doba javljaju novi kultovi, novi oblici nevjere i religijskih pokreta koji za Luhmanna imaju samo subkulturno značenje. Tek na ovoj razini društvene izdiferenciranosti moguće je bilo doživjeti da se unutar samog religijskog sustava izdiferenciraju visoka religija i subkultura, što je za rana društva bilo nezamislivo.⁵⁰

Luhmann u ocrtavanju značenja funkcije religije naglašuje da su čak marksizam i mehanizmi ovisnosti o drogama pokušali nadomjestiti ovu funkciju religije, ali nisu uspjeli, odnosno dosada se u tomu nisu pokazali uvjerljivima.⁵¹ Postoje, dakle, mogućnosti u kojima, na primjer, u razumijevanju ovostranosti, religiju u njezinim funkcijama u odnosu na cjelokupno društvo mogu zamijeniti idolatrija ili ideologija, odnosno postoje mogućnosti da religiju u poimanju onostranosti može zamijeniti uzimanje i uživanje droga. U tom pogledu treba shvaćati i Luhmannovu tezu da se kao funkcionalni elementi religije mogu pojaviti u obliku idolatrije, ideologije, državne proslave te mehanizama drogiranja.⁵²

Ako, dakle, ne postoji nikakav specifično funkcionalni ekvivalent za religiju, time otpada i jedna bitna usluga funkcionalne analize, naime, sada više u istraživanju nije potrebno religiju stavljati ni pod kakvo bočno osvjetljenje, to jest nije je potrebno uspoređivati ni s kakvim funkcionalno ekvivalentnim oblicima, što ipak ne znači da i za neke pojedinačne i posebne religiozne oblike ne postoje odgovarajući ekvivalenti. U tom slučaju funkcionalna analiza može još samo pokazati kako i koliko njezin predmet pridonosi rješavanju problema. To dalje znači da se s mogućnošću davanja funkcionalne definicije religije gubi i jedna bitna odrednica funkcionalizma, to jest gubi se mogućnost otvaranja alternativnih uspoređivanja.⁵³

Zbog toga se kritika funkcionalne analize religije ne odnosi samo na preširoko polje njezina djelovanja, nego puno više na nedostatak povijesne konkretnosti koji se u njoj mogao ustanoviti i na nedostatno uvažavanje povijesnih promjena.⁵⁴ Andreas Dorschel prihvaća Luhmannovu tezu da je uistinu značajka moderne u diferenciranju društvenog sustava na dijelne sustave kao što su između ostalih: znanost, politika, privreda, religija, moral, umjetnost ... On naglašuje da je funkcija konstituens religije a ne neki privjesak onoga što je u određenom slučaju moglo izostati. Dorschel, međutim, ne prihvaća Luhmannovu tvrdnju da je religija u moderni samo jedan između ostalih dijelnih sustava, a to znači, tvrdi on, da religija ne može nikada biti dijelni izdiferencirani sustav kao što su to drugi sustavi, jer problem doticaja religije *transcen-*

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

dencija – imanencija posjeduje takvu kontradiktornost kakva ne postoji ni u jednom drugom sustavu. To znači: ako je nešto transcendentno, ono ne može biti istodobno i imanentno, i obratno, ako je nešto imanentno, ono ne može biti istodobno i transcendentno, dok takve suprotstavljenosti nema u drugim sustavima.⁵⁵ U tom kontekstu, Dorschel drži da su religije (kršćanstvo, židovstvo, islam) u odnosu na druge dijelne sustave: pravo, politika i privreda takvi sustavi koji polažu pravo na univerzalnost, pravo da obavljaju funkciju za cjelokupni društveni sustav.

Schöfthaler u razradbi Luhmannova poimanja funkcije religije i Crkve na razini cjelokupnog sustava polazi sa stajališta da je svaki dijelni sustav sa svojom funkcijom zapravo isječak iz mogućnosti *svijeta*. Taj je isječak (sustav) tako organiziran da ga svaki pojedinac može doživjeti.⁵⁶

Međutim, Luhmann drži da u odnosu na definiranje funkcije religije treba držati odgovarajuću distanciju, i to prije svega zbog toga jer su religijske pojave mnogostruke i varijabilne i teško ih je podvrgnuti nekom kategorizirajućem pojmu, i drugo, zbog toga što je jako teško definirati religiju s odnosom na sveto, na numinozno, na svemoćno.⁵⁷

Luhmann ne želi pri definiranju religijskih pojava rabiti nikakve pojmove koji će odmah iskazivati svu bit problema. Umjesto toga, on se služi funkcionalnom analizom koja prednost daje distanciranoj pojmovnosti. Ova distancirana pojmovnost polaže vrijednost na priključivanje prema vani, na višestranu primjenu pojmova kao i na uzimanje tuđih iskustava, iskustava od drugih predmetnih pojmova. On se sa svojim pojmovima ne želi približavati previše predmetu religije, jer na taj način dolazi do kratkog spoja. Prebrzo se, naime, dolazi do predmeta religije. Više od toga, Luhmann se služi apstraktnim pojmovima kako bi se držao što dalje od samog predmeta funkcionalne analize. On želi sveto analizirati s pomoću nesvetih, profanih sredstava, izložiti ga varijaciji i usporidbi.⁵⁸

Na pitanje kako religija ispunjava svoje funkcije Luhmann daje različite odgovore. On zastupa mišljenje da religija ispunjava funkciju apsorpcije razočaranja, strahova, nesigurnosti i nerazumijevanja. Dalje ističe kako način ispunjavanja religijske funkcije ovisi o povijesnim mijenama i tijekovima. Sama oznaka da religija ima funkciju transformacije neodređene u određenu, odnosno određivu složenost predstavlja samo prvi korak analize.⁵⁹

Da se način ispunjavanja religijske funkcije mijenjao tijekom povijesti, Luhmann pokazuje na dva primjera: prvo, u ranim arhaičnim društvima religija ispunjava svoju funkciju time što a) *apsorbira nesigurnosti* koje se pojavljuju uvijek kad se stvaraju nove strukture, posebice ako se ne mogu konkret-

no predvidjeti, i b) što *apsorbira razočaranja* koja nastaju kad se iznevjere očekivanja.⁶⁰ Drugo, nakon toga slijedi razdoblje kad religija tijekom društvene evolucije preuzima prije svega ulogu obrazlaganja (tumačenja) ili ponajprije objašnjavanja i legitimiranja samih struktura koje se očekuju i koje treba održati, to jest religija sudjeluje u standardiziranju društva, što znači da ona pojedinačnim izdvojenim područjima posreduje neki općevrijedeći svjetonazor i tako ispunjava primarno integrativnu funkciju.⁶¹ Tijekom vremena težište ispunjavanja funkcije religije se pomiče s funkcije standardiziranja na funkciju opravdavanja i kompenzacije, tako da religija u suvremenom svijetu služi još kao naknadno uključeni sustav.⁶² Time Luhmann želi naglasiti da religija može, uz integrativnu i kompenzacijsku funkciju u društvu, preuzeti također i funkciju kritike društva, negiranja sustava, kao što je kritika političkih mjera postojeće vlasti, ili pak negiranje stajališta aktualne vlasti prema problemima suvremene obitelji, kao što je legaliziranje pobačaja itd. Prema tome, religija ne prevodi samo neodređeno u određivo, nego poduzima i određene redukcije s elementima neodredivosti.⁶³

U daljnjoj razradbi funkcije religije Luhmann uvodi pojam šifriranje (*Chiffrierung*) koji u *Funktion der Religion* zauzima središnje mjesto i s kojim se želi točnije naznačiti kako religija ispunjava svoju funkciju i kako na taj način u analizi religije konvergiraju funkcionalni i supstancijalni argumenti, čime se točno opisuje način ispunjavanja funkcije religije. U tom smislu Luhmann pod pojmom šifriranje podrazumijeva proces koji transformira neodredivo/neodređeno u određivo/određeno i drži da je rezultat tog procesa točno ono što se može opisati kao specifičan smisljeni oblik religioznog, kao numinozno ili sveto.⁶⁴ To znači, šifre se ne odnose, ne relacioniraju na nešto drugo, na ono što je nepristupačno, što bi one kao simboli ili znaci trebale predstavljati. One nisu, dakle, ta relacija. One su za Luhmanna upravo ovo drugo, jer one konstituiraju znanje time što ono što je određeno stavljaju na mjesto onoga što je neodređeno i na taj ga način prekrivaju.⁶⁵ Šifriranje prema tom shvaćanju znači proizvođenje, stvaranje znanja reduktivnim određenjem. Šifre pokrivaju i zamjenjuju svoje podrijetlo. One znače da se čini nešto što se ne može opisati ili da se nešto što se ne može promatrati učini takvim da se može promatrati. Njih, dakle, nije moguće zamijeniti onim što one misle, kao što se znakovi mogu zamijeniti onim što označuju. To znači da religiozna simbolika nije identična s onim što simbolizira – sa samim društvom niti pak sa specifičnim religioznim funkcijama u društvu.⁶⁶

Šifre, dakle, nisu ni u kojem slučaju simboli, a kamoli neki znaci ili alegorije ili pojmovi, one ne trebaju ono što jest samo drukčije označiti, njih nitko ne misli i ne doživljava kao neki

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

puki naputak za nešto što jest ili nije izravno pristupačno; šifre, dakle, svoj smisao nemaju u relaciji (u odnosu) prema nečemu drugomu, one su sam taj smisao, ta relacija, taj odnos.⁶⁷ One, dakle, konstituiraju znanje postavljajući određeno na mjesto neodređenoga i prekrivajući neodređeno ovim određenim.⁶⁸ To, dalje, znači da se u procesu ispunjavanja funkcije religije ne događa nikakva transformacija neodredivosti u odredivost, neodredivo se puno više zatvara i nadomješta (zamjenjuje) odnosom reprezentacije i protureprezentacije, dakle određenim/odredivim šiframa koje prihvaćaju sve pokušaje preskakanja.

Specificiranje problema doticaja religije predstavlja dalje ono sredstvo s kojim će biti moguće precizirati povijesne sadržaje. Metoda specificiranja problema doticaja religije ne služi samo kao jamstvo nezamjenjivosti religije, to jest da je religija nezamjenjiva upravo zbog specifičnosti problema na koji se odnosi i koji ona jedino može riješiti, nego je ova metoda također jamstvo obrane od prigovora da je funkcionalna analiza apstraktna.⁶⁹ Luhmann polazi od toga da problemi doticaja, iako relativno konstantni, nisu izuzeti iz evolucijskih promjena.⁷⁰

Odredba da je funkcija religije za neko društvo transformirati neodređenu u određenu ili pak određivu složenost predstavlja zapravo prvi korak ove analize. O religiji se neće puno kazati ako se kaže: ovaj problem rješava religija i ako se ostane samo kod te naznake. Puno više temeljni se problem, to jest problem doticaja religije može pojaviti u obliku socijalno ovisnih posebnih problema koji stoje u kontekstu opće odredbene funkcije i koji je konkretiziraju. Luhmann obrađuje osobito dva od tih posebnih problema.

Kao prvo, on ističe djelo *Les ostes de passage* Arnolda van Gennepa u kojem se navodi uporaba magijskih, mitskih i religioznih sredstava kod prijelaza odnosno prevođenja osoba iz jednog statusa u drugi. To se ponajprije odnosi na dobne prijelaze tijekom života, uključujući tu i granične slučajeve – rođenje i smrt – u kojima su neki sociolozi (npr. S. G. F. Brandon) vidjeli i podrijetlo religije.⁷¹ Ovi su rituali imali specifično značenje, jer su u jednom prijelaznom vremenu – rođenje, krštenje, vjenčanje, odlazak u vojsku, kumstvo, itd. – ponudili zamjendbene orijentacije.⁷² Međutim, u suvremenim izdiferenciranim društvima ovi su prijelazi iz jednog u drugi životni status postali normalnim pojavama, pa stoga umjesto religijskih postoje odgovarajući drukčiji funkcionalni, neregligijski ekvivalenti – socijalni odnosi.

S povećanjem društvene složenosti i izdiferenciranosti religija se oslobađa potrebe definiranja konkretne situacije u kojoj se odvija dobni prijelaz, čime zapravo i prestaje funkcija

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

religije.⁷³ Međutim, ona će tu funkciju ipak zadržati u onim statusnim promjenama koje su vezane isključivo za religiju, npr. krštenje, pričest, krizma. U svim ostalim okolnostima religija dobiva samo pomoćnu funkciju kad bi se dogodilo nešto iznenada. Tada bi religija predstavljala onu potrebnu pomoć za rješavanje novonastale situacije.

U drugom sučaju Luhmann se ne osvrće na promjene tijekom čovjekova života, nego na čovjekova razočaranja u životna očekivanja koja su bila čvrsto povezana s nekom situacijom ili pozicijom, npr. zdrav čovjek je jako obolio, kuća je naglo planula, otac se ne ponaša kao otac. Ovakvo stanje proizvodi strah i nesigurnost i zbog toga ih je bilo moguće povezivati s glavnom funkcijom religije, naime da ih religija treba objasniti i apsorbirati. Luhmann ovdje navodi funkcionalne ekvivalente – iznevjereno se očekivanje može prevladati ako se promijeni, ako se supstituiru, to jest ako se spozna, čime očekivanje dobiva kognitivnu oznaku. Naznačivanje ovih i ovakvih usluga, koje se mogu adekvatno upotrijebiti kao religijski ekvivalenti, ne znači ni u kojem slučaju da i neka od ovih dviju parcijalnih funkcija – 1) niti premošćivanje životnih dobnih promjena, 2) niti pak premošćivanje razočaranja u životna očekivanja – ne može za sebe samu reći da dosta označuju i karakterizira funkciju religije.

Iako Luhmann pripisuje religiji autosupstitutivnost, on parcijalne funkcije religijskog sustava uspoređuje s funkcionalnim ekvivalentima, odnosno objašnjava ih supstitucionalnim procesima. Međutim, sve dok on ostaje čvrsto vezan uz shvaćanje da je religija nezamjenjiva, to može raditi samo u odnosu na posebne funkcije.

Luhmann će u svojim novijim spisima ponovno govoriti o funkciji religije, ističući pritom da funkcija religije ne može više u potpunosti odrediti niti opisati problem religije. Stoga u svoju analizu religije uvodi pojam kôda i kodiranja, što bi inače trebalo omogućiti jasnije označivanje granice religijskog sustava u odnosu na druge sustave.

ZAKLJUČAK

Luhmannovo je polazište kako se tijekom evolucije društva religija izdiferencirala kao poseban parcijalni sustav unutar društva kao sveukupnog sustava. To znači da se tijekom povijesti samo društvo stalno diferenciralo i da su tako nastajali stalno novi i novi dijelni (parcijalni) sustavi unutar društva. Tek su pojavom moderne započela unutarnja diferenciranja društvenog sustava na parcijalne, funkcionalne sustave, tako što su drugi isto tako parcijalni sustavi preuzimali neke funkcije koje je prema društvu i u društvu prije imala religija, iz čega se zaključuje: Budući da se tijekom povijesti društvo mijenja, s njim se mijenja i funkcija religije u društvu. Sto-

ga Luhmann svojom teorijom religije želi odgovoriti na sljedeća pitanja: Za koji je problem u društvu odgovorna religija? Koji, dakle, problem u društvu rješava religija? Zapravo, Luhmann želi odrediti sljedeće: koju funkciju u društvu ima religija?

On taj problem imenuje kao problem transformacije neodredive u odredivu složenost, kao problem šifriranja neodređenog i neodredivog kao specifičnog oblika religioznoga,⁷⁴ kao numinoznog i svetoga, iz čega proizlazi sljedeći zaključak: Religija ima funkciju transformirati neodređenu (*unbestimmte*) i neodredivu složenost (*unbestimmbare Komplexität*) u određenost (*Bestimmtheit*) i odredivost (*Bestimmbarkeit*), odnosno šifriranjem (*Chiffrierung*) na mjesto nepoznatog (*unvertraut*) staviti poznato (*vertraut*).

Luhmann u svojoj knjizi *Funktion der Religion* drži opravdanim definirati religiju funkcionalno, jer za religiju ne postoje nikakvi funkcionalni ekvivalenti,⁷⁵ dakle elementi koji bi u cijelosti mogli funkcionalno zamijeniti, odnosno nadomjestiti religiju. Pokušavalo se, glede toga, s drogom, ali i s marksizmom. Međutim, dosada nije bilo u tom pogledu nikakvih rezultata.

Međutim, u novijim Luhmannovim tekstovima⁷⁶ vidljivo je kako veliku ulogu igra pojam kôda i da, prema tome, funkcija religije nije više dostatna da bi se religiju moglo definirati i opisati.

Osim toga, Luhmann u svojim najnovijim radovima napušta ranije zastupano stajalište kako za religiju ne postoje nikakvi funkcionalni ekvivalenti, ističući da ipak, i uz sve, egzistiraju izvanreligijske mogućnosti za rješavanje religijskih problema, to jest da se odnosni problem religije može riješiti nereligijskim podsustavima – binarnim kôdovima.⁷⁷ Na taj način Luhmann funkcionalistički pristup u definiranju religije zamjenjuje uporabom nefunkcionalističkih metoda.

BILJEŠKE

¹ Niklas Luhmann (1927.) ubraja se među najistaknutije živuće europske i svjetske sociologe. Na njegovu znanstvenu orijentaciju utjecala su i suvremena gibanja unutar europske filozofije i sociologije, i općenito društveni i politički procesi na europskom tlu devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Svoj znanstveni rad Luhmann započinja 1968. dolaskom na novoutemeljeno reformirano sveučilište u Bielefeldu, gdje se na katedri za sociologiji mogao baviti različitim područjima društvene zbilje, kao što su: gospodarstvo, država, pravo, umjetnost, ljubav, pedagogija, obitelj, medicina, ekologija i religija. Međutim, ova područja ljudskog djelovanja nisu bila tema njegova znanstvenog djelovanja, nego su poslužila samo kao predmeti na kojima je razvijao svoje misli. Glavna je njegova tema bila i ostala: utemeljiti i razviti univerzalnu teoriju, to znači konstruirati i izgraditi vlastiti misaoni i pojmovni sustav. Prema tome, glavna tema u nje-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

govnoj sociološkoj analizi religije bit će: primijeniti odrednice opće teorije sustava, to jest u analizi problema religije rabiti glavne postavke teorije sustava kao svojeg vlastitog misaonog i pojmovnog sustava.

² Niklas Luhmann, *Funktion der Religion*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt 1977., str. 8.

³ Niklas Luhmann, *Ich denke primär historisch – religionssoziologische Perspektiven*, u časopisu *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, Heft 9, Akademie Verlag, Berlin 1991., str. 937.

⁴ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 8.

⁵ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 10 i d.

⁶ Pojam *avet civilne religije* uzet je iz Rousseauovoga *Društvenog ugovora*, a zagovarao ga je, uz ostale, i protestantski teolog Jürgen Moltmann. Američki sociolog Robert Bellah reaktivirat će ovaj pojam kao *civil religion*, a Luhmann će ga uvesti u njemačku sociološku raspravu.

⁷ Niklas Luhmann, *Soziologische Aufklärung III., Soziales System, Gesellschaft, Organisation*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1981., str. 302.

⁸ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 20.

⁹ Detlef Pollack, *Möglichkeiten und Grenzen einer funktionalen Religionsanalyse, Zum religions-sociologischen Ansatz Niklas Luhmanns*, u časopisu *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, Heft 9, Akademie Verlag, Berlin, 1991., str. 963.

¹⁰ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 33, 84 i d.

¹¹ Niklas Luhmann, *Ökologische Kommunikation: kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologischen Gefährdungen einstellen?*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1986., str. 266.

¹² Govoreći u posljednje vrijeme o sustavima, Luhmann polazi od tvrdnje kako *sustavi (Systeme)* postoje (*Sljedeća razmišljanja polaze od toga da postoje sustavi*). To je jedna od njegovih temeljnih teza s kojom započinje svoje glavno djelo *Soziale Systeme* u kojem obrazlaže teoriju sustava, čime zapravo pobija sve ono što je ranije govorio u svojoj teoriji sustava, naime da su sustavi konstrukcije našega razuma i da u stvarnosti sustavi ne postoje. On sada pojam sustav (*System*) rabi kako bi iskazao neko stvarno stanje stvari.

¹³ Günter Geisthardt, *Skizze der Religionstheorie Niklas Luhmanns*, u knjizi M. Welkera, *Theologie und funktionale Systemtheorie. Luhmanns Religionssoziologie in theologischer Diskussion*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1985., str. 18.

¹⁴ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 20.

¹⁵ G. Geisthardt, *nav. dj.*, str. 18.

¹⁶ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 50, 68.

¹⁷ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 9.

¹⁸ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 84.

¹⁹ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 34.

²⁰ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 10.

²¹ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 9.

²² N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 9-10.

- ²³ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 11.
- ²⁴ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 12.
- ²⁵ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 10.
- ²⁶ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 9-10.
- ²⁷ Detlef Pollack, *Religiöse Chiffrierung und soziologische Aufklärung, Die Religionstheorie Niklas Luhmanns im Rahmen ihrer systemtheoretischen Voraussetzungen*, Verlag Peter Lang GmbH, Frankfurt, 1988., str. 101.
- ²⁸ G. Geisthardt, *nav. dj.*, str. 18.
- ²⁹ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 47.
- ³⁰ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 47.
- ³¹ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 9.
- ³² N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 9 f.
- ³³ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 10.
- ³⁴ Niklas Luhmann, *Soziologie der Moral*, u knjizi: Niklas Luhmann/Stephan H. Pfürtnner, *Theorietechnik und Moral*, Frankfurt, 1978., str. 8-116.
- ³⁵ D. Pollack, *Religiöse Chiffrierung und soziologische Aufklärung*, str. 98.
- ³⁶ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 45.
- ³⁷ *Smisao (Sinn)* je za Luhmanna temeljni pojam sociologije koji omogućuje stvaranje društvenih sustava, pa tako i religije, preko kojih ljudi postaju svjesni situacije u kojoj se nalaze i kroz koje mogu živjeti. Smisao vrijedi i za psihičke i za socijalne sustave i nije pojam koji određuje i označuje neko određeno, činjenično stanje stvari, nego smisao označuje oblik ustroja ljudskoga doživljavanja te se u tom pogledu shvaća funkcionalno.
- ³⁸ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 30-31.
- ³⁹ Posljednji horizont svakog smisla Luhmann naziva *svijet (Welt)*. Pojam *svijet* odnosi se prema smislu kao okolica prema sustavu, to jest riječ je o otvorenom pojmu za sve ono što stoji nasuprot smislu.
- ⁴⁰ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 35.
- ⁴¹ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 51.
- ⁴² N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 51.
- ⁴³ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 51.
- ⁴⁴ D. Pollack, *Religiöse Chiffrierung und soziologische Aufklärung*, str. 102.
- ⁴⁵ D. Pollack, *Religiöse Chiffrierung und soziologische Aufklärung*, str. 103.
- ⁴⁶ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 34.
- ⁴⁷ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 45.
- ⁴⁸ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, 46.
- ⁴⁹ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 48.
- ⁵⁰ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, 48.
- ⁵¹ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 45-46.
- ⁵² N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 46.
- ⁵³ D. Pollack, *Religiöse Chiffrierung und soziologische Aufklärung*, str. 104.
- ⁵⁴ D. Pollack, *Religiöse Chiffrierung und soziologische Aufklärung*, str. 106.
- ⁵⁵ Andreas Dorschel, *Religion als Teilsystem, Zu Niklas Luhmanns Die Unterscheidung Gottes (1)*, ÖZS II, 1986., str. 12.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

⁵⁶ Traugott Schöfthaler, *Religion Paradox: Der Systemtheoretische Ansatz in der deutsch-sprachigen Religionssoziologie*, u knjizi: Karl-Fritz Daiber/Thomas Luckmann, *Religion in der Gegenwartsströmungen der deutschen Soziologie*, Chr. Kaiser, München 1983., str. 140.

⁵⁷ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 10.

⁵⁸ N. Luhmann, *nav. dj.*, str. 33, 10.

⁵⁹ D. Pollack, *Religiöse Chiffrierung und soziologische Aufklärung*, str. 107.

⁶⁰ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 37, 117 i d.

⁶¹ D. Pollack, *Religiöse Chiffrierung und soziologische Aufklärung*, str. 107.

⁶² D. Pollack, *Religiöse Chiffrierung und soziologische Aufklärung*, str. 107 -108.

⁶³ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 10, 36, 37, 51 i d.

⁶⁴ D. Pollack, *Religiöse Chiffrierung und soziologische Aufklärung*, str. 108.

⁶⁵ N. Luhmann, *Ich denke primär historisch – religionssoziologische Perspektiven*, str. 939.

⁶⁶ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 85.

⁶⁷ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 33.

⁶⁸ G. Geisthardt, *nav. dj.*, str. 18.

⁶⁹ D. Pollack, *Religiöse Chiffrierung und soziologische Aufklärung*, str. 111.

⁷⁰ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 34.

⁷¹ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 115.

⁷² N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 121.

⁷³ D. Pollack, *Religiöse Chiffrierung und soziologische Aufklärung*, str. 112.

⁷⁴ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 33.

⁷⁵ N. Luhmann, *nav. dj.*, str. 48.

⁷⁶ Ovu promjenu vidjeti posebice u već spomenutim Luhmannovim radovima kao što su 1) *Ich denke primär historisch – religionssoziologische Perspektiven*, 2) *Religion und Gesellschaft*, i 3) *Die Weltgesellschaft und ihre Religion*

⁷⁷ N. Luhmann, *Funktion der Religion*, str. 286.

LITERATURA

Luhmann, Niklas, *Religion und Gesellschaft*, u časopisu *Sociologia Internationalis*, Duncker & Humbolt Verlag, Berlin, 1992., br. 30.

Luhmann, Niklas, *Die Weltgesellschaft und ihre Religionen*, u časopisu *Solidarität* br. 9/10., Düsseldorf, 1995.

Luhmann, Niklas, *Funktion der Religion*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1977.

Luhmann, Niklas, *Ich denke primär historisch – religionssoziologische Perspektiven*, u časopisu *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, Heft 9, Akademie Verlag, Berlin, 1991.

Luhmann, Niklas, *Soziale Systeme, Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1985.

Luhmann, Niklas, *Die Organisierbarkeit von Religionen und Kirchen, u knjizi Religion im Umbruch: soziologische Beiträge zur Situation von Religion und Kirche in der gegenwärtigen Gesellschaft*, nakladnik: J. Wössner, Stuttgart, 1972.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

Luhmann, Niklas, *Gesellschaftsstruktur und Semantik, Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1980.

Luhmann, Niklas, *Ökologische Kommunikation: kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologischen Gefährdungen einstellen?*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1986.

Luhmann, Niklas, *Soziologie der Moral*, u knjizi: Niklas Luhmann/Stephan H. Pförtner, *Theorietechnik und Moral*, Frankfurt, 1978.

Luhmann, Niklas, *Soziologische Aufklärung III., Soziales System, Gesellschaft, Organisation*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1981.

Geisthardt, Günter, *Skizze der Religionstheorie Niklas Luhmanns*, u knjizi M. Welker, *Theologie und funktionale Systemtheorie. Luhmanns Religionssoziologie in theologischer Diskussion*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1985.

Pollack, Detlef, *Möglichkeiten und Grenzen einer funktionalen Religionsanalyse, Zum religionssoziologischen Ansatz Niklas Luhmanns*, u časopisu *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, Heft 9, Akademie Verlag, Berlin, 1991.

Pollack, Detlef, *Religiöse Chiffrierung und soziologische Aufklärung, Die Religionstheorie Niklas Luhmanns im Rahmen ihrer systemtheoretischen Voraussetzungen*, Verlag Peter Lang GmbH, Frankfurt, 1988.

Reese-Schäfer, Walter, *Luhmann zur Einführung*, Junius Verlag GmbH, Hamburg, 1992.

Dorschel, Andreas, *Religion als Teilsystem, Zu Niklas Luhmanns Die Unterscheidung Gottes (1)*, ÖZS II, 1986.

Schöfthaler, Traugott, *Religion Paradox: Der Systemtheoretische Ansatz in der deutschsprachigen Religionssoziologie*, u knjizi: Karl-Fritz Daiber/Thomas Luckmann, *Religion in der Gegenwartsströmungen der deutschen Soziologie*, Chr. Kaiser, München, 1983.

Luhmann's Understanding of the Function of Religion

Ivan MARKEŠIĆ

Lexicographical Institute "Miroslav Krleža", Zagreb

With regard to Luhmann's understanding and definition of the function of religion (*Funktion der Religion*), Luhmann's methodological approach to the concept of religion (*Religionsbegriff*) is singled out in the paper. Luhmann's concept of religion, consisting of two components, is based on the following question: What is the competence of religion in society? The first component of this concept can be found in the problem religion addresses (*Bezugsproblem der Religion*), which Luhmann defines as the problem of transformation from indeterminable to determinable complexity, while the second component of his religious concept contains the way in which religion in the coding process accepts its task by coding the undetermined (*unbestimmtes*) and indeterminable (*unbestimmbares*).

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 375-397

MARKEŠIĆ, I.:
LUHMANNOVO
SHVAĆANJE...

Luhmann maintains that there are functional equivalents for religion, dealing with the same problem religion addresses, but solving it in a different way. This problem cannot be considered complete until the possible functional equivalents that can substitute religion are discovered. If there are functional equivalents for religion, the question that arises is: does religion have a future at all? This question can be answered only if the substitute (to come instead of religion) is previously determined.

Die Luhmannsche Auffassung von der Funktion der Religion

Ivan MARKEŠIĆ
Lexikographisches Institut "Miroslav Krleža", Zagreb

Bezug nehmend auf Luhmanns Auffassung und Bestimmung der *Funktion der Religion* wird hier der Luhmannsche methodologische Zugriff auf den Religionsbegriff selbst betont. Dieser Religionsbegriff Luhmanns, der aus zwei Komponenten besteht, wird von der Frage bestimmt: Für welches gesellschaftliche Problem ist Religion zuständig? Die erste Komponente dieses Religionsbegriffs besteht im Bezugsproblem der Religion, das von Luhmann als das Problem der Transformation unbestimmbarer in bestimmbare Komplexität verstanden wird. Die zweite Komponente dieses Begriffs ist die Art und Weise, wie die Religion im Prozeß der Chiffrierung ihre Aufgabe wahrnimmt, indem sie, im Sinne Luhmanns, Unbestimmtes und letztlich Unbestimmbares chiffriert. Luhmann erklärt, es gebe funktionale Äquivalente für die Religion. Diese Äquivalente bearbeiten dasselbe Bezugsproblem wie die Religion selbst, lösen dieses aber auf andere Weise. Das Bezugsproblem der Religion kann aber nach der Luhmannschen Auffassung erst dann vollständig werden, wenn man sieht, welche möglichen funktionalen Äquivalente an die Stelle der Religion treten könnten. Wenn also die Äquivalente für die Religion schon vorhanden sind, ist dann ganz selbstverständlich die Frage zu stellen, ob Religion denn überhaupt eine Zukunft hat. Man kann auf diese Frage nur dann eine angemessene Antwort geben, wenn, so Luhmann, zuvor geklärt worden ist, was an die Stelle der Religion treten kann.